

**“BOLA GAPIRISHNI BILADI, AMMO MULOQOTNI
BOSHLAMAYDI: NUTQ IMKONIYATI VA KOMMUNIKATIV
FAOLLIK O‘RTASIDAGI FARQ.”**

Mirsultonova Nozimaxon Jahongir qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Special Pedagogy fakulteti talabasi

Mirsultonovanozima24@gmail.com

+998 95 206 04 24

Annotatsiya

Ushbu maqolada nutqiy imkoniyatlari shakllangan bo'lsa-da, muloqotni mustaqil boshlashda qiyinchiliklarga duch keladigan bolalarning kommunikativ xususiyatlari maxsus pedagogika va logopediya nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Nutqiy imkoniyat, kommunikativ kompetensiya va kommunikativ faollik tushunchalari o'rtasidagi farqlar yoritilib, bolaning so'z boyligi, gap tuzish qobiliyati va savollarga javob bera olishi uning ijtimoiy muloqotga mustaqil kirishish ko'nikmalari bilan doimo bir xil darajada rivojlanmasligi asoslanadi. Maqolada muloqot tashabbusining sustligi bilan bog'liq ehtimoliy omillar, pedagogik kuzatish mezonlari, logopedik mashg'ulotlarda qo'llash mumkin bo'lgan amaliy usullar va ota-onalar bilan hamkorlik masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bolaning kommunikativ faolligini rivojlantirishda tabiiy vaziyatlar, o'yin, tanlov berish, kutish vaqti, navbatma-navbat muloqot hamda tabiiy muloqot ehtiyojini yuzaga keltirishning ahamiyati ochib beriladi. Maqola nazariy tahlil va metodik

umumlashtirishga asoslangan bo'lib, unda mustaqil empirik tadqiqot natijalari keltirilmagan.

Kalit so'zlar: nutqiy imkoniyat, kommunikativ faollik, muloqot tashabbusi, spontan nutq, pragmatik kompetensiya, logopediya, maxsus pedagogika, ijtimoiy kommunikatsiya, dialogik nutq, kommunikativ ehtiyoj, individual yondashuv, pedagogik kuzatish.

Аннотация

В статье анализируются коммуникативные особенности детей, которые обладают речевыми навыками, но испытывают трудности при самостоятельном инициировании общения. Рассматриваются различия между речевыми возможностями, коммуникативной компетентностью и коммуникативной активностью. Подчеркивается, что наличие словарного запаса, умение строить предложения и отвечать на вопросы не всегда свидетельствуют о сформированности навыков самостоятельного вступления в социальное взаимодействие. Освещаются возможные факторы недостаточной коммуникативной инициативы, критерии педагогического наблюдения, практические методы логопедической работы и особенности сотрудничества с родителями. Особое внимание уделяется естественным коммуникативным ситуациям, игре, предоставлению выбора, времени ожидания и развитию диалогического взаимодействия. Статья основана на теоретическом анализе и методическом обобщении и не содержит результатов самостоятельного эмпирического исследования.

Ключевые слова: речевые возможности, коммуникативная активность, инициирование общения, спонтанная речь, прагматическая компетентность, логопедия, специальная педагогика, социальная коммуникация.

Abstract

This article examines children who possess spoken language skills but experience difficulties initiating communication independently. It explores the differences between language ability, communicative competence, and communicative activity, emphasizing that vocabulary knowledge, sentence production, and the ability to answer questions do not necessarily indicate the ability to initiate social interaction. Possible factors associated with reduced communicative initiation, pedagogical observation criteria, practical speech-language intervention strategies, and parent–teacher collaboration are discussed. Particular attention is given to natural communication opportunities, play-based activities, offering choices, allowing sufficient response time, turn-taking, and supporting spontaneous communication. The article is based on a theoretical review and methodological analysis and does not report original empirical findings.

Keywords: language ability, communicative activity, communication initiation, spontaneous speech, pragmatic competence, speech-language therapy, special education, social communication, dialogic speech.

Kirish

Bola nutqining rivojlanishi uning atrofdagilar bilan munosabat o'rnatishi, o'z ehtiyojlarini ifodalashi, fikr almashishi va ijtimoiy muhitga moslashishida muhim o'rin tutadi. Biroq nutq rivojlanishini faqat bolaning nechta so'z bilishi, gap tuzishi yoki savollarga javob bera olishi bilan baholash to'liq tasavvur bermaydi. Ayrim bolalar o'z fikrlarini grammatik jihatdan to'g'ri ifodalashi, ertakni qayta hikoya qilishi va kattalarning savollariga javob berishi mumkin, lekin o'z xohishi bilan suhbat boshlash, yordam so'rash, qiziqqan narsasini boshqalarga ko'rsatish yoki tengdoshini o'yinga taklif qilishda kam faollik namoyon etadi.

Masalan, pedagog boladan “Bu nima?”, “Nima qilyapsan?”, “Qaysi rangni tanlaysan?” deb so‘raganida bola aniq javob beradi. Ammo pedagog savol bermasa, bola suhbatni boshlamaydi, o‘z taassurotlarini aytmaydi yoki muloqotga kirishish uchun mustaqil tashabbus ko‘rsatmaydi. Bunday vaziyatda bolaning nutqiy imkoniyati mavjud, biroq nutqni ijtimoiy maqsadda mustaqil qo‘llash ko‘nikmalarini alohida o‘rganish talab etiladi. Kommunikativ faollik bolaning boshqa inson bilan aloqa o‘rnatishga intilishi, muloqotni boshlashi, uni davom ettirishi va turli vaziyatlarda o‘zaro munosabatni qo‘llab-quvvatlashida namoyon bo‘ladi. Ilmiy adabiyotlarda ham til ko‘nikmalari va ijtimoiy kommunikatsiya o‘rtasidagi munosabat murakkab va ko‘p omilli jarayon sifatida qaraladi. Félix, Santos va Benitez-Burraco tomonidan o‘tkazilgan tahlilda rivojlanish til buzilishlari, autizm spektri holatlari va ijtimoiy-pragmatik kommunikatsiya qiyinchiliklarida ayrim til xususiyatlari o‘xshash bo‘lishi mumkinligi, shu sababli ularni baholashda nutqning turli jihatlarini hisobga olish zarurligi ko‘rsatilgan.

Shu nuqtayi nazardan, bola gapirishni bilsa-yu, muloqotni boshlamasa, uning nutqiy bilimlarini yanada ko‘paytirish bilangina cheklanib qolmasdan, nutqdan qanday maqsadda, qachon, kim bilan va qanday vaziyatlarda foydalanishini ham o‘rganish lozim.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Maqsad: nutqiy imkoniyat va kommunikativ faollik o‘rtasidagi farqni nazariy jihatdan tahlil qilish hamda muloqotni mustaqil boshlashda qiyinchilikka duch keladigan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik-logopedik ishning metodik yo‘nalishlarini yoritish.

Vazifalar:

1. Nutqiy imkoniyat, kommunikativ kompetensiya va kommunikativ faollik tushunchalarini izohlash.
2. Bola nutqi mavjud bo'lsa-da, muloqotni boshlamasligining ehtimoliy sabablarini tahlil qilish.
3. Muloqot tashabbusini pedagogik kuzatish mezonlarini ishlab chiqish.
4. Kommunikativ faollikni rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashqlarni tavsiflash.
5. Ota-onalar, logoped va pedagoglar hamkorligining ahamiyatini asoslash.

Tadqiqot obyekti: bolalarda nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti: nutqiy imkoniyat va kommunikativ faollik o'rtasidagi farq hamda muloqot tashabbusini rivojlantirish usullari.

Tadqiqot metodlari: ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik kuzatish mezonlarini metodik jihatdan ishlab chiqish.

Nutqiy imkoniyat va kommunikativ faollik tushunchalarining nazariy asoslari

Nutq va kommunikatsiya o'zaro chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ularning mazmuni bir xil emas. Nutq til vositalari orqali fikr, his-tuyg'u, istak va ma'lumotni ifodalash imkonini beradi. Kommunikatsiya esa insonlarning o'zaro aloqa o'rnatishi, ma'lumot almashishi, bir-birining xatti-harakatiga javob qaytarishi va umumiy faoliyatni tashkil etishini qamrab oladi.

Nutqiy imkoniyat nima?

Nutqiy imkoniyat bolaning til vositalaridan foydalanish darajasini ifodalaydi. U bir nechta tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- **Leksik imkoniyat:** soʻzlarni tushunish va qoʻllash, lugʻat boyligi.
- **Grammatik imkoniyat:** soʻzlarni toʻgʻri bogʻlash, gap tuzish va grammatik shakllardan foydalanish.
- **Fonologik va fonetik koʻnikmalar:** nutq tovushlarini farqlash va talaffuz qilish.
- **Semantik koʻnikmalar:** soʻz va gaplarning maʼnosini tushunish.
- **Hikoya qilish koʻnikmasi:** voqealarni izchil bayon etish va maʼlumotni tushunarli yetkazish.

Bola ushbu koʻnikmalarning ayrimlarini yaxshi egallagan boʻlishi mumkin. Masalan, u rasmdagi predmetlarni nomlaydi, savollarga toʻliq gap bilan javob beradi yoki sheʼrni yoddan aytadi. Biroq bu koʻnikmalar uning har qanday vaziyatda suhbatni mustaqil boshlashi va davom ettirishini avtomatik ravishda anglatmaydi.

Kommunikativ faollik nima?

Kommunikativ faollik — bolaning boshqa insonlar bilan aloqa oʻrnatish, fikr almashish, oʻz ehtiyojlarini bildirish va muloqot jarayonida tashabbus koʻrsatishga yoʻnalgan faoliyatidir.

U quyidagi xatti-harakatlarda namoyon boʻlishi mumkin:

- suhbatni mustaqil boshlash;
- savol berish;
- yordam yoki maʼlumot soʻrash;
- oʻz fikri yoki taassurotini boshqalar bilan boʻlishish;
- qiziqarli predmetni koʻrsatish yoki u haqida gapirish;
- boshqa bolaning oʻyiniga qoʻshilish;

- suhbatdoshning javobiga munosabat bildirish;
- tushunmovchilik yuzaga kelganda o'z fikrini boshqacha ifodalash.

Kommunikativ faollik faqat og'zaki nutq orqali namoyon bo'lmaydi. Bola imo-ishora, ko'rsatish, yuz ifodasi, rasm, yozuv yoki muqobil kommunikatsiya vositalari yordamida ham muloqot boshlashi mumkin. Shu sababli baholashda faqat og'zaki gapirishga tayanish to'g'ri emas.

Kommunikativ kompetensiya va pragmatik ko'nikmalar

Kommunikativ kompetensiya — bolaning muloqot vaziyatiga mos ravishda til va boshqa kommunikativ vositalardan foydalana olish qobiliyatidir. U suhbatni boshlashdan tashqari, navbat kutish, suhbatdoshning gapiga munosabat bildirish, mavzuni davom ettirish va vaziyatga mos ifoda tanlashni ham qamrab oladi. Pragmatik ko'nikmalar esa tilni real ijtimoiy vaziyatlarda maqsadga muvofiq qo'llash bilan bog'liq. Masalan, bola “Suv bering” jumlasini tuza olishi mumkin. Ammo chanqaganida mustaqil ravishda suv so'rash o'rniga kattalarning savolini kutishi mumkin. Bu holatda gap tuzish imkoniyati bilan ushbu gapni kerakli vaziyatda tashabbus bilan ishlatish ko'nikmasi o'rtasida farq bor.

Shunday qilib, bolaning nutqiy rivojlanishini chuqur tahlil qilishda uchta savol muhim hisoblanadi:

1. Bola nimani tushunadi va qanday gapira oladi?
2. Bola muloqotda qanday ko'nikmalardan foydalanadi?
3. Bola muloqotni qanchalik mustaqil boshlaydi va o'zaro aloqani davom ettiradi?

Mazkur savollar bolaning kuchli tomonlari va qo'llab-quvvatlashga muhtoj ko'nikmalarini alohida aniqlashga yordam beradi.

Bola gapirishni bilsa-da, muloqotni boshlamasligining ehtimoliy sabablari

Muloqot tashabbusining sustligi turli sabablarga bog'liq bo'lishi mumkin. Bitta xatti-harakatga qarab bolaning nutqiy, psixologik yoki rivojlanish holati haqida qat'iy xulosa chiqarish mumkin emas. Sabablarni aniqlash uchun bolaning turli muhitlardagi xulqini, muloqot sharoitlarini, tilni tushunishini va ijtimoiy tajribasini kompleks o'rganish zarur.

Muloqot tashabbusini shakllantirish tajribasining kamligi

Ayrim bolalar kattalar savol berganida javob qaytarishga odatlanadi. Ularning kundalik faoliyatida suhbatni boshlash, o'z istagini bildirish yoki mustaqil savol berish uchun yetarli imkoniyat yaratilmagan bo'lishi mumkin.

Masalan, kattalar bolaning ehtiyojlarini oldindan sezib, u so'rashidan oldin barcha narsani tayyorlab beradi. Natijada bola o'z ehtiyojini mustaqil ifodalashga kamroq ehtiyoj sezishi mumkin. Bu holat har doim ham kommunikativ buzilish borligini anglatmaydi; ba'zan muloqot tajribasini boyitish va tashabbus uchun imkoniyat yaratish talab etiladi.

Ijtimoiy vaziyatda ishonchsizlik yoki xavotir

Bola nutqiy jihatdan yaxshi rivojlangan bo'lsa ham, notanish odamlar, katta guruh yoki yangi muhitda gap boshlashdan tortinishi mumkin. U xato qilishdan, noto'g'ri javob berishdan yoki boshqalar tomonidan tushunilmaslikdan xavotirlanishi ehtimoli bor. Bunday vaziyatda bolani majburlab gapirtirish, boshqalar oldida tanqid qilish yoki uni faol bolalar bilan taqqoslash muloqotga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Pedagog bolaga xavfsiz, qo'llab-quvvatlovchi va bosimsiz muloqot muhiti yaratishi lozim.

Pragmatik ko'nikmalarning yetarlicha shakllanmaganligi

Ayrim bolalar so'zlarni va gap tuzish qoidalarini biladi, ammo suhbatni qachon boshlash, qanday savol berish yoki mavzuni qanday davom ettirishni anglashda qiynaladi.

Masalan, bola savolga aniq javob beradi, lekin suhbatdoshdan o'z navbatida savol so'ramaydi. Yoki o'ziga qiziq bo'lgan mavzuda uzoq gapiradi, ammo boshqa insonning qiziqishi va javoblarini hisobga olishda qiyinchilik sezadi. Bu kabi holatlar pragmatik ko'nikmalarni alohida kuzatish va o'rgatish zarurligini ko'rsatadi. Rivojlanish til buzilishi va ijtimoiy-pragmatik qiyinchiliklar bo'yicha tadqiqotlarda ham til shakli bilan tilning ijtimoiy vaziyatda qo'llanishini alohida tahlil qilish muhimligi qayd etiladi.

Ijtimoiy motivatsiya va qiziqishlarning o'ziga xosligi

Har bir bola muloqotga bir xil darajada intilmaydi. Ayrim bolalar kattalar bilan suhbatlashishni yoqtiradi, lekin tengdoshlari bilan o'yinga qo'shilishni istamaydi. Boshqalari esa o'z qiziqishlari bilan band bo'lib, muloqot boshlash uchun qulay vaziyatni payqamasligi mumkin. Pedagog bolaning qiziqishlarini aniqlashi va ularni muloqotga tabiiy kirishish uchun tayanch sifatida ishlatishi mumkin. Masalan, mashinalarga qiziqadigan bola bilan transport vositalari orqali savol-javob, rolli o'yin va birgalikdagi vazifalarni tashkil etish mumkin.

Sensor, kognitiv yoki rivojlanish xususiyatlari

Eshitish, diqqatni boshqarish, axborotni qayta ishlash, ijtimoiy vaziyatni tushunish yoki nutqni rejalashtirish bilan bog'liq qiyinchiliklar muloqot jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, ayrim rivojlanish xususiyatlariga ega bolalarda ijtimoiy kommunikatsiya va pragmatik ko'nikmalar o'ziga xos tarzda rivojlanadi. Masalan, autizm spektridagi ayrim bolalarda muloqot tashabbusi, birgalikdagi diqqat yoki suhbatni navbatma-navbat davom ettirish bo'yicha yordam talab etilishi mumkin. Biroq muloqotni kam boshlashning

o'zi autizm yoki boshqa tashxisni tasdiqlamaydi. Bunday xulosa bolaning rivojlanish tarixi va turli sohalardagi belgilarini hisobga olgan holda tegishli mutaxassislar tomonidan chiqariladi.

Muloqot uchun yetarli vaqt berilmasligi

Kattalar bolaning javobini kutmasdan uning o'rniga gapirib yuborishi, savollarni ketma-ket berishi yoki barcha vazifalarni o'zi bajarib qo'yishi mumkin. Natijada bola mustaqil ravishda gap boshlash yoki o'z fikrini ifodalash imkoniyatidan mahrum bo'ladi.

Pedagogik amaliyotda bolaning tashabbus ko'rsatishi uchun tabiiy pauza yaratish, javob berish vaqtini hurmat qilish va har bir vaziyatda darhol ko'rsatma bermaslik muhimdir.

Nutqiy imkoniyat va kommunikativ faollik o'rtasidagi asosiy farqlar

Ushbu ikki tushunchani farqlash bolaning rivojlanishini to'g'ri baholash va samarali yordam rejasini tuzish uchun muhimdir.

Taqqoslash mezon	Nutqiy imkoniyat	Kommunikativ faollik
Asosiy mazmuni	Tilni tushunish va gap tuzish imkoniyati	Muloqotni boshlash va unda ishtirok etish
Namoyon bo'lishi	So'z aytish, gap tuzish, hikoya qilish	Savol berish, fikr bildirish, suhbat boshlash
Baholash vaziyati	Nomlash, takrorlash, savollarga javob berish	Erkin o'yin, kundalik vaziyat, tengdoshlar bilan muloqot

Mustaqillik	Ko'rsatma asosida gapira olishi mumkin	Tashabbus bilan muloqot boshlashi muhim
Ijtimoiy maqsad	Fikrni til orqali ifodalash	Boshqa inson bilan aloqa o'rnatish va uni davom ettirish
Qo'llab-quvvatlash	Lug'at, grammatik tuzilma, talaffuz ustida ishlash	Tashabbus, navbat kutish, savol berish, muloqotni davom ettirish

Jadvaldan ko'rinadiki, bola nutqiy topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajargan bo'lsa ham, uning kundalik hayotdagi kommunikativ faolligi alohida baholanishi kerak. Aksincha, bola og'zaki nutqdan kam foydalansa ham, imo-ishora, rasm yoki boshqa vositalar orqali faol muloqot qilishi mumkin.

Demak, kommunikativ faollikni baholashda faqat bolaning qancha gapirgani emas, balki **muloqotni nima sababdan boshlagani, kim bilan muloqot qilgani, qanday vositadan foydalangani va suhbatni davom ettirganligi** ham hisobga olinadi.

Kommunikativ faollikni aniqlashda pedagogik kuzatishning ahamiyati

Bolaning muloqot tashabbusini o'rganishda faqat maxsus mashg'ulotdagi xatti-harakatlarni kuzatish yetarli emas. Bola logoped bilan erkin gaplashishi, ammo tengdoshlari orasida kam muloqot qilishi mumkin. Yoki aksincha, mashg'ulotda kam gapirib, uyda oila a'zolari bilan faol suhbatlashishi ehtimoli bor.

Shuning uchun kuzatish bir necha muhitda olib borilishi maqsadga muvofiq:

- logopedik mashg'ulot davomida;

- erkin o'yin vaqtida;
- tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyatda;
- uy sharoitida;
- kundalik ehtiyojlarni ifodalash vaziyatlarida.

Kuzatishning asosiy mezonlari

Muloqotni boshlash. Bola o'z xohishi bilan salomlashadimi, savol beradimi, biror narsani ko'rsatadimi yoki suhbat boshlashga harakat qiladimi?

Muloqot maqsadi. Bola yordam so'rash, biror narsani olish, fikr almashish, taassurotini bo'lishish yoki o'yinga qo'shilish uchun muloqot qiladimi?

Muloqotni davom ettirish. Bola suhbatdoshning javobidan keyin munosabat bildiradimi, qo'shimcha ma'lumot beradimi yoki mavzuni davom ettiradimi?

Mustaqillik darajasi. Muloqot bolaning tashabbusi bilan boshlanadimi yoki kattalarning savoli va ko'rsatmasidan keyingina yuzaga keladimi?

Muloqot vositasi. Bola og'zaki nutq, imo-ishora, yuz ifodasi, rasm yoki muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanadimi?

Turli muhitlarda namoyon bo'lishi. Bola faqat tanish odamlar bilan muloqot qiladimi yoki boshqa vaziyatlarda ham tashabbus ko'rsatadimi?

Pedagogik kuzatish jadvali

Quyidagi jadval metodik maqsadda taklif etiladi. U standartlashtirilgan diagnostika vositasi emas, balki bolaning rivojlanish dinamikasini qayd etishga yordam beradigan namunaviy shakldir.

Kuzatish ko'rsatkichi	Mustaqil namoyon qiladi	Eslatma yoki yordam bilan	Hozircha kam namoyon qiladi
Muloqotni boshlaydi	O'zi savol beradi yoki gap boshlaydi	Vaziyat yaratilganda boshlaydi	Ko'pincha kattalarning tashabbusini kutadi
Yordam so'raydi	Ehtiyojini mustaqil bildiradi	Eslatma bilan so'raydi	Ehtiyojini boshqa usulda ko'rsatishi mumkin
Qiziqishini bo'lishadi	O'zi ma'lumot beradi yoki predmetni ko'rsatadi	Savol berilganda bo'lishadi	Kam hollarda tashabbus ko'rsatadi
Suhbatni davom ettiradi	Javob beradi va mavzuni davom ettiradi	Yo'naltirish bilan davom ettiradi	Ko'pincha javobdan keyin to'xtaydi
Tengdoshiga murojaat qiladi	O'zi o'yinga taklif qiladi yoki savol beradi	Pedagog ko'magi bilan murojaat qiladi	Murojaat qilish uchun ko'proq ko'mak talab etadi
Muloqot vositasidan foydalanadi	Vaziyatga mos vositani tanlaydi	Tanlashda yordamga ehtiyoj sezadi	Mos vositani topishda qiyinchilik bo'lishi mumkin

Kuzatish natijalarini qayd etishda bolaning yoshi, nutqiy darajasi, muloqot qilayotgan shaxs bilan tanishligi va vaziyat xususiyatlari hisobga olinishi lozim. “Kam gapiradi” kabi umumiy ta’rif o‘rniga “erkin o‘yinda tengdoshiga uch marta mustaqil murojaat qildi” kabi aniq tavsiflardan foydalanish kuzatishni mazmunliroq qiladi.

Muloqot tashabbusini rivojlantirishning logopedik-metodik yo‘llari

Kommunikativ faollikni rivojlantirishda asosiy vazifa bolani ko‘proq gapirishga majburlash emas, balki unga muloqot boshlash uchun mazmunli va xavfsiz imkoniyatlar yaratishdir. Mashg‘ulotlar bolaning qiziqishlari, mavjud nutqiy imkoniyatlari va individual ehtiyojlariga moslashtiriladi.

Tabiiy kommunikativ vaziyatlarni yaratish

Pedagog bolaning kundalik faoliyati davomida muloqot qilish uchun tabiiy sabablar yaratishi mumkin. Masalan, bola yoqtirgan o‘yinchoqni ko‘rinadigan, ammo mustaqil olish uchun yordam so‘rashi mumkin bo‘lgan joyga qo‘yish yoki o‘yin davomida tanlov qilish imkonini berish.

Bunda bolaning ehtiyojlarini ataylab uzoq vaqt qondirmaslik yoki uni noqulay holatga solish mumkin emas. Maqsad — muloqotni majburiy shartga aylantirish emas, balki tabiiy muloqot imkoniyatini ko‘paytirishdir.

Tanlov berish usuli

Bolaga “Nimani xohlaysan?” kabi umumiy savol o‘rniga aniq tanlov taklif qilish mumkin: “Konstruktor bilan o‘ynaymizmi yoki mashina bilanmi?” Bola tanlovni so‘z, imo-ishora yoki boshqa qulay vosita orqali bildiradi. Keyingi bosqichda pedagog bolaning javobini kengaytiradi: bola “mashina” desa, pedagog “Men qizil mashinani tanladim” yoki “Qaysi mashinani olamiz?” kabi tabiiy muloqotni davom ettiradi. Maqsad bolaning javobini majburan uzun

gapga aylantirish emas, balki o'z fikrini bildirish va suhbatni davom ettirish tajribasini yaratishdir.

Kutish vaqti

Savol yoki muloqot imkoniyati yaratilgach, bolaga javob berish uchun yetarli vaqt ajratiladi. Kattalar darhol javobni aytib yubormasligi yoki bolaning o'rniga gapirmasligi kerak. Kutish vaqtida pedagog bolaga bosim o'tkazmaydi, uning javob berishga tayyorligini kuzatadi va zarur bo'lsa, yengil ko'mak taklif qiladi. Ayrim bolalarga javobni rejalashtirish yoki muloqotga kirishish uchun boshqalarga qaraganda ko'proq vaqt kerak bo'lishi mumkin.

Kattalarning nutqiy namuna ko'rsatishi

Pedagog muloqot boshlashning sodda namunalarini ko'rsatadi:

- “Men bilan o'ynaysanmi?”
- “Menga yordam berasanmi?”
- “Bu qanday ishlaydi?”
- “Men ham qatnashsam bo'ladimi?”
- “Senga bir narsani ko'rsatmoqchiman”.

Bola ushbu iboralarni dastlab kattalar bilan birga mashq qilishi mumkin. Keyinchalik ular o'yin va kundalik vaziyatlarda mustaqil qo'llanishi uchun imkoniyat yaratiladi.

Bola tashabbusini kengaytirish

Bola muloqot boshlaganida pedagog uning tashabbusini qabul qilib, suhbatni davom ettiradi. Masalan, bola “Qarang, mashina!” desa, pedagog “Ha, qizil mashina. U qayerga ketayotgan ekan?” deb javob berishi mumkin.

Bunda bolaning har bir gapini tekshirish yoki tuzatish o'rniga, uning muloqot maqsadini qo'llab-quvvatlash muhim. Bola o'z tashabbusi qadrlanayotganini his qilsa, keyingi muloqotga kirishish imkoniyati ortishi mumkin.

Tengdoshlar bilan birgalikdagi faoliyat

Juftlikdagi va kichik guruhdagi o'yinlar muloqot tashabbusini mashq qilish uchun qulay muhit yaratadi. Masalan, bolalar birgalikda qurilish inshooti yasaydi, rolli o'yin tashkil qiladi yoki umumiy topshiriqni bajaradi.

Pedagog bolalarga navbat bilan so'rash, taklif qilish, fikr bildirish va yordam berish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, bolani tengdoshlari oldida gapirishga majburlash yoki uning muloqot usulini boshqalarnikidan past deb baholashdan saqlanish zarur.

Ota-onalar va pedagoglar hamkorligining ahamiyati

Kommunikativ faollik faqat logopedik xonada shakllanmaydi. Bola muloqot tajribasining katta qismini uyda, o'yin paytida, sayrda va kundalik vaziyatlarda egallaydi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglarning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Ota-onalar quyidagi tavsiyalarga amal qilishlari mumkin:

1. Bola biror ehtiyojini bildirishiga imkon berish, lekin uni zarur narsadan ataylab mahrum qilmaslik.
2. Bola gap boshlashga harakat qilganida uning tashabbusiga e'tibor qaratish.
3. Savol bergandan so'ng javob uchun yetarli vaqt ajratish.
4. Bolaning fikrini oxirigacha tinglash va gapini tez-tez bo'lmazlik.

5. Kundalik faoliyatda birgalikda ovqat tayyorlash, kitob ko'rish, o'yinchoqlar bilan o'ynash kabi tabiiy suhbat imkoniyatlarini yaratish.
6. Bolaning og'zaki nutqdan tashqari imo-ishora yoki boshqa kommunikatsiya vositalaridan foydalanishini ham qabul qilish.
7. Muloqotga kirishishga uringani uchun bolani qo'llab-quvvatlash, ammo har bir vaziyatda mukammal gapirishni talab qilmaslik.

Pedagog ota-onalarga bolaning muloqotni qaysi vaziyatlarda mustaqil boshlashi, qaysi vaziyatlarda ko'makka ehtiyoj sezishi haqida aniq kuzatuv ma'lumotlarini berishi mumkin. Ota-onalar esa uy sharoitida bola qanday muloqot qilishini, kimlar bilan erkinroq gaplashishini va nimalarga qiziqishini mutaxassisga yetkazadilar.

Delehanty va hammualliflarining 2024-yildagi tadqiqoti autizm spektridagi kichik yoshli bolalar bilan kundalik faoliyatdagi ota-ona muloqoti va ijtimoiy kommunikatsiya o'rtasidagi munosabatlarni o'rgangan [3]. Ushbu tadqiqot ota-onaning bola bilan o'zaro munosabati tabiiy muloqot imkoniyatlarini tushunishda muhimligini ko'rsatadi. Biroq natijalarni barcha bolalarga bir xil tatbiq etmasdan, bolaning individual xususiyatlari va oilaviy sharoitini hisobga olish kerak.

Kommunikativ faollikni rivojlantirishda uchraydigan xatolar

Pedagogik amaliyotda bolaning muloqot tashabbusini rivojlantirishga urinish jarayonida ayrim xatolarga yo'l qo'yilishi mumkin.

Birinchi xato — faqat savollarga javob berishni rivojlantirish. Agar mashg'ulotda pedagog doim savol berib, bola faqat javob qaytarsa, bola muloqotga javob berish tajribasini orttiradi, ammo suhbatni mustaqil boshlash

uchun yetarli imkoniyatga ega bo'lmashligi mumkin. Shu sababli savol-javob bilan birga erkin muloqot va bolaning tashabbusini kutish vaziyatlari ham tashkil etiladi.

Ikkinchi xato — bolani majburlash. “Gapir!”, “Nega jim turibsan?”, “Javob ber!” kabi bosimli ko'rsatmalar ayrim bolalarda xavotirni kuchaytirishi mumkin. Buning o'rniga bolaning qiziqishiga mos vaziyat yaratish va muloqotga kirishish uchun qulay imkoniyat taklif qilish lozim.

Uchinchi xato — kommunikativ qiyinchilikni darhol tashxis bilan bog'lash. Muloqotni kam boshlash turli sabablarga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun pedagogik kuzatishning o'zi klinik yoki rivojlanish tashxisini belgilash uchun yetarli emas.

To'rtinchi xato — faqat og'zaki nutqni hisobga olish. Bola imo-ishora, rasm yoki boshqa vositalar orqali faol muloqot qilishi mumkin. Uning kommunikativ maqsadi va xabarni yetkazish usuli birgalikda baholanishi zarur.

Beshinchi xato — natijani faqat gaplar soni bilan o'lchash. Bola ko'p gapirishi mumkin, lekin suhbatni o'zi boshlamasligi yoki suhbatdoshning fikriga munosabat bildirmasligi ehtimoli bor. Shu sababli tashabbus, mustaqillik, muloqot maqsadi va suhbatni davom ettirish kabi mezonlar ham kuzatiladi.

Xulosa

Bola gapirishni bilishi, so'zlarni to'g'ri qo'llashi va savollarga javob bera olishi uning muloqotni mustaqil boshlash qobiliyati to'liq shakllanganini anglatmaydi. Nutqiy imkoniyat va kommunikativ faollik o'zaro bog'liq, ammo mazmun jihatidan farqlanuvchi tushunchalardir. Nutqiy imkoniyat bolaning til vositalaridan foydalanish qobiliyatini ifodalasa, kommunikativ faollik ushbu

vositalardan real hayotda aloqa o'rnatish, ehtiyojni bildirish, fikr almashish va suhbatni davom ettirish uchun foydalanishida namoyon bo'ladi.

Maqoladagi nazariy tahlil va metodik umumlashtirish quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi: Umuman olganda, logopedik ishning muhim vazifalaridan biri bolaga faqat gapirishni o'rgatish emas, balki mavjud nutqiy imkoniyatlaridan o'z ehtiyojlari, qiziqishlari va fikrlarini mustaqil ifodalash uchun foydalanishiga ko'maklashishdir. Bunda bolaning tashabbusi, individual rivojlanish sur'ati va muloqot uslubini hurmat qiluvchi yondashuv ustuvor bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Félix, J., Santos, M. E., & Benitez-Burraco, A. (2024). Specific Language Impairment, Autism Spectrum Disorders and Social (Pragmatic) Communication Disorders: Is There Overlap in Language Deficits? A Review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 11, 86–106. <https://doi.org/10.1007/s40489-022-00327-5>
2. Binns, A. V., & Oram Cardy, J. (2019). A systematic review of pragmatic language interventions for children with autism spectrum disorder. *Autism & Developmental Language Impairments*. Maqolani PubMed Central orqali qidirish mumkin: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5398499/>
3. Delehanty, A., Lorio, C. M., Romano, M., Brown, J. A., Woods, J. J., & Wetherby, A. M. (2024). Social Communication and Parent Verbal Responsiveness Across Interaction Contexts in Toddlers on the Autism Spectrum. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 33(3), 1266–1282. https://doi.org/10.1044/2024_AJSLP-23-00319